

W-mail

jaargang 8 (2007) nummer 1

INHOUD

Programma zevende WEMAL-studiedag

Bestuur

Repertorium van Ria Jansen-Sieben

Aanvullingen III*

Ria Jansen-Sieben

Van Hadewijch tot zonzodiologia

W-mail interviewt ... Jo Reynaert

Marjolijn Saan en Noor Versélewel de Witt Hamer

Recent verschenen literatuur en recensies

Erwin Huizenga

PROGRAMMA ZEVENDE WEMAL-STUDIEDAG

[als er ruimte is -het moet op 21 pagina- dit hele zootje in een leuk kadertje]

DATUM: DONDERDAG 10 MEI

PLAATS: UTRECHT, DRIFT 23

(niet onze traditionele lokatie -Drift 21- maar een gebouw verder)

Van 13.00-15.00: Drift 23, zaal 113

Van 15.00-17.00: Drift 23, zaal 207

Deze studiedag staat in het teken van een nieuw WEMAL-project: het vervaardigen van een digitale editie van de eerste gedrukte Nederlandse encyclopedie: *Van den proprieteyten der dingen*. Deze Middelnederlandse vertaling van Bartholomaeus Anglicus' *De proprietatibus rerum* (13de eeuw) werd in 1486 te Haarlem uitgegeven door Jacob Bellaert.

MET LEZINGEN VAN ...

Rene van Stipriaan (Digitale Bibliotheek Nederland)

"De wereld als matrix: het ontsluiten van gelemmatiseerde werken."

Karina van Dalen-Oskam (Huygens Instituut)

"Transcriberen en annoteren met e-Laborate."

Katrien Depuydt / Jesse de Does (Instituut voor Nederlandse Lexicologie, Leiden)

"Van een Bartholomeuslexicon naar een arteslexicon: hoe een collaboratief editieproject als dit kansen biedt om nog een stap verder te komen in de ontsluiting van artesmateriaal."

In het tweede deel van de studiedag wordt aandacht besteed aan de organisatie, vorm en inhoud van het Bartholomeus-project dat door leden van WEMAL zal worden uitgevoerd.

Wij hopen velen van u te mogen begroeten op 10 mei in Utrecht!

Namens het bestuur van WEMAL,
Orlanda Lie

REPERTORIUM VAN RIA JANSEN-SIEBEN

AANVULLINGEN III*

OP HET *REPERTORIUM VAN DE MIDDELNEDERLANDSE ARTES-LITERATUUR*,
DEEL 2

- p. 213, bij A180, toevoegen aan **2**:

Ed. Nine MIEDEMA, 'Mirabilia Romae'. *Untersuchungen zu ihrer Überlieferung mit Edition der deutschen und niederländischen Texte*. (Münchener Texte und Untersuchungen zur deutschen Literatur des Mittelalters). Tübingen, 1996, N 1.

- p. 213, bij A190, toevoegen aan **2**:

Ed. MIEDEMA [zie boven] N 2.

- p. 229, bij A780, toevoegen aan **2.1**:

Ed. MIEDEMA [zie boven] N 3.

- p. 239 inlassen:

B221

NLM, ms. 47

1. 16de eeuw; 113 ff.

2. **medicijnboek**: inhoudsbeschrijving W.L. BRAEKMAN, in: *Scientiarum Historia* 31 (2005) 113-123.

- ib., inlassen:

B222

NLM, ms. 64

1. 16de eeuw; 182 ff.

2. **medicijnboek**: *Arstedie Boeck begripende curen der menschen gebreken van hoeveds bes totten voeten*.

- p. 241, bij B275, toevoegen:

Ed. I. A. VIAENE, Oude bezweringen tegen kanker, brand en koorts. 1490. In: *Biekerf* 54 (1953) 162-4.

- p. 242, bij B290 [begin op p. 241], toevoegen aan **2.4**:
Ed. MIEDEMA [zie boven] N 4.

- p. 242, bij B300, toevoegen aan **3** [wordt nu **3.1**]:

3.2 David A. KING, *The Ciphers of the Monks. A forgotten Number-notation of the Middle Ages*. Stuttgart, 2001, 166-8.

- p. 247, inlassen:
B475

ARA, Rekenkamer 25/3

2. Jan van Boendale, Hoemen ene stat regeren sal. Inc. Die een stat wael willen regeren ...

3. Jan DESCHAMPS en Herman MULDER, *Inventaris van de Middelnederlandse handschriften van de Koninklijke Bibliotheek van België*. (voorlopige uitgave) Zesde aflevering. Brussel, 2003

5. Brussel, KB, 15.623: 2.8

- p. 256, bij B740, toevoegen:

3.8 VL 9, 217-9

5.6: 2.8 Brussel, ARA, Rekenkamer 25/3

- p. 262, inlassen:
B865

KB, 21696

1. perkament, 151 ff.; 1440-1460

2. f. 147v-148r: **zegen**: *Dit is een goede segheninge tegen quade butsen*. Inc. Inden naem des vaders ...

3. Jan DESCHAMPS en Herman MULDER, *Inventaris van de Middelnederlandse handschriften van de Koninklijke Bibliotheek van België*. (voorlopige uitgave) Vijfde aflevering. Brussel, 2002.

- p. 265, bij B970, wijzigen in **2.3**:

'f. 107r-179r' vervangen door 'f. 170r-179r'

- ib., toevoegen aan **2.3**:

Ed. MIEDEMA [zie boven] N 5.

- p. 266, bij B1010, toevoegen aan **2.4** en **2.5**:

Ed. MIEDEMA [zie boven] N 6.

- p. 270 inlassen:

B1125

Brussel, KB, IV 18

1. 15de eeuw

2. op schutblad: twee **medische recepten**: *Om olie van ipericon; Een plaester teghen quaeij borst*.

3. Jan DESCHAMPS en Herman MULDER, *Inventaris van de Middelnederlandse handschriften van de Koninklijke Bibliotheek van België*. (voorlopige editie) Brussel, 2005, 46-47.

- p. 272, bij B1230, toevoegen aan **2.3**:

Ed. MIEDEMA [zie boven] N 7.

- p. 279, bij B1340, toevoegen aan **2**:

f. 1r-17v:

Ed. MIEDEMA [zie boven] N 8.

- p. 280, bij B1380 (begin op p. 279) wijzigen:

‘Ed. E. SPILLEMAEKERS’ ... vervangen door ‘Ed. 1. E. SPILLEMAEKERS’ ...

- ib. toevoegen:

Ed. 2. M. GREILSAMMER, The midwife, the priest, and the physician. The subjugation of midwives in the Low Countries at the end of the Middle Ages. In: *Journal of Medieval and Renaissance Studies* 21 (1991) 285-329.

- p. 280, bij B1410, wijzigen:

‘FB, Hs. 19’ vervangen door: ‘FB, Hs. 15’.

- ib., na 2.6 toevoegen:

Ed. Mareike TEMMEN, *Die medizinische Rezepthandschrift Burgsteinfurt Hs. 15. Edition und Untersuchung einer Handschrift aus dem 16. Jahrhundert*. Bielefeld, 1998. (Westfälische Beiträge zur niederdeutschen Philologie 7).

- p. 282, bij C30 toevoegen:

5. Darmstadt, HLHB, 2635
Erfurt, WAB, Ampl. Fol. 267
Londen, BL, Sloane 4018b
Neurenberg, GNM, Hs. 147589: 2.1
Stockholm, KB, X97: 2.2
Utrecht, UB, 694: 2.1

- p. 282, inlassen:

Cambridge, Mass.

C45

HL, MS. Dutch 13

1. anno 1428?; 205 ff.

2. f. 1-7: **2 computus-cirkels** met bijhorende tekst. Inc. In dese teghenwoerdighe sirkel vijntmen maen prijim van wilken iaere ons heren men hebben wil ...

3. Robrecht LIEVENS, Een pseudo-mystieke Kantileen. In: *Ons geestelijk erf* 67 (1993) 66-81.

- p. 284, inlassen:

Damme, Archief Sint-Janshospitaal

D1

1. perkament; 14de eeuw

2. **visiertraktaat**: *Dit es de Reghele generael bi der welcker men eene roede zal maken daer mede zal vergieren*. Inc. Eerst zal men maken ene pype van lode ...

- p. 284, bij D20, toevoegen aan 2:

Ed. MIEDEMA [zie boven] N 9.

- p. 285, bij D130 toevoegen:

5. Cambridge, TC, 0.q.31
Erfurt, HLHB, 2635
Londen, BL, Sloane 4018b
Neurenberg, GNM, Hs. 147589: 2.1
Stockholm, KB, X97: 2.2

Utrecht, UB, 694: 2.1

- p. 286, inlassen:

D161

Delft, Technische Hogeschool, hs. 624 A 02

1. ca. 1588

2. Martin Wenteslaus, *Instruczye op het Italiaans bouckhouden*.

- p. 287, bij D210: wijzigen in 2:

'Editie in voorbereiding' ... vervangen door: Ed. Ria JANSEN-SIEBEN, Middelnederlandse eik-, eikel-, galappel- en misteltraktaten. In: C. de BACKER (ed.), *Cultuurhistorische caleidoscoop*. Gent, 1992, 291-312.

- p. 292, bij D420, inlassen:

3.4 Ivar von STAPLEMOHR, *Ludolfs von Sudheim Reise ins Heilige Land*. Lund, 1937.

- p. 294, inlassen:

E1

Ebstorf, Stiftsbibliothek, Abt, V, 1

1. anno 1471; 192 ff.

2. f. 1r-192v: **woordenlijst**: *Vocabularius ex quo*.

3. Bernhard SCHNELL e.a., *Vocabularius ex quo*. (Texte und Textgeschichte 22-26). Tübingen, I.

- p. 294, inlassen:

E5

Edingen, Capucijnenklooster, Hs. 2

1. 16de eeuw; 60 ff.

2. **culinaire recepten** (één hand). Inc. Om natte sucade te maken. Scheldt die graen te wete meloene ...

Ed. Aug. ROEYKENS, De geheimen van een keukenprinses uit de Lage Landen van de zeventiende [sic] eeuw. In: *Het oude land van Edingen en omliggende* 6 (1978) 129-138, 180-182, 278-283; 7 (1979) 31-33, 99-100.

- p. 294, bij E30, wijzigen in 2.1:

'bezweringen' vervangen door 'zegens'

'Ed. Willy L. BRAEKMAN'... vervangen door 'Ed. 1. Willy L. BRAEKMAN'...

- ib., toevoegen:

Ed. 2. W.L. BRAEKMAN, *Middeleeuwse witte en zwarte magie in het Nederlands taalgebied*. Gent, 1997, nrs. 94, 95, 142, 237, 290, 334.

- ib., wijzigen in 2.2:

'bezweringen' vervangen door 'magie'

'Ed. Willy L. BRAEKMAN' vervangen door: Ed. 3. Willy L. BRAEKMAN [...], nr. 355.

- ib., toevoegen:

Ed. 1. (partim) Heinz HARMS, in *Medizinische Monatschrift* 22 (1968) 549-550 ; 23 (1969) 312-315.

Ed. 2. R. SEYS, Een zekere Johannes de Wasia die in de 14de eeuw te Koekelare pastoor was. In: *Jaarboek Coclariensia* 1979, 50-55.

- p. 295, bij E40 toevoegen:

5. Cambridge, TC, 0.9.31
Darmstadt, HLHB, 2635
Londen, BL, 4018b
Neurenberg, GNM, Hs. 147589: **2.1**
Stockholm, KB, X97: **2.2**
Utrecht, UB, 694: **2.1**

- p. 295, bij E50, toevoegen aan **2**:

Ed. 5. W.L. BRAEKMAN, *Middeleeuwse witte en zwarte magie* [etc.]. Gent, 1997, nr. 194.

- p. 296, bij E80 wijzigen in **2**:

‘**Lat. en Ndl. aanwijzingen voor het maken van zonnewijzers**’ vervangen door ‘**Lat. en Ndl. aanwijzingen voor het maken van astrolabe, kwadrant en zonnewijzer**’;

- ib., toevoegen aan **3** [wordt **3.1**]:

3.2 A. LANTINK-FERGUSON, Drie tandwielsystemen voor een maankalender. In: *Gewina* 22 (1999) 195-220 [met editie van enkele passages].

- p. 298, inlassen:

G35

Gelinden, Parochiaal Archief, reg. Bona parochialia

1. anno 1597

2. f. 85: bezwering

Ed. 1. J. BROUWERS, Heelmiddelen en bezweringen. In: *Limburg* 35 (1956) 305-308.

Ed. 2. W.L. BRAEKMAN, *Middeleeuwse witte en zwarte magie* [etc.]. Gent, 1997, nr. 143.

- p. 298, bij G40, toevoegen:

2.2 bis p. 77: gynaecologische bezwering.

Ed. W.L. BRAEKMAN, *Middeleeuwse witte en zwarte magie* [etc.]. Gent, 1997, nr. 56bis.

- p. 298, bij G40, toevoegen na **2.4**:

Ed. W.L. BRAEKMAN, Middelnederlandse volksgeneeskundige recepten uit de vijftiende eeuw. In: *Licht der Natur. Medizin in Fachliteratur und Dichtung*. Festschrift für Gundolf Keil zum 60. Geburtstag, herausgegeben von Josef DOMES u.A. (Göppinger Arbeiten zur Germanistik 585). Göppingen, 1994, 37-54.

3. Christianne MUUSERS, «Ende dienet ter tafelen». Culinaire recepten uit de Middeleeuwen. In: Erwin HUIZENGA e.a., *Een wereld van kennis. Bloemlezing uit de Middelnederlandse Artesliteratuur*. Hilversum, 2002, 147-167.

- p. 298, inlassen:

G45

Gent, Koninklijke Bond van de Oostvlaamse Volkskundigen, La 55 (10)

1. 16de eeuw; 4 ff.

2. pesttraktaat. Inc. Zo wanner men ghelaeten hes, zo zalmen nemen ...

Ed. W.L. BRAEKMAN, Een Westvlaams pesttraktaatje uit de 16de eeuw. In: *Oostvlaamse Zanten* 68 (1993) 219-230.

- p. 299, bij G90, wijzigen in **2**:

‘Ed. Maurits GYSSELING’ vervangen door ‘Ed. 1. Maurits GYSSELING’

- ib., toevoegen aan **2**:

Ed. 2. *In der sieker dienste. De statuten van de leprozerie van Gent, 1236. De oudste ambtelijke tekst in het Nederlands.* Gent, 2003.

- p. 298, inlassen:

G105

Gent, RA, Machelen Kerk, nr. 500

1. 14de eeuw; twee onvolledige geschonden bladen perkament

2. fragmenten van **Johan Yperman, Medicina**

Ed. W.L. BRAEKMAN, Fragmenten van Johan Ypermans «De Medicina». In: *VMKANTL* 1990, 2-15.

- p. 298, toevoegen aan **2.2**:

Inc. Omme te verdrivene den graveel der brekenden steen ende den confijt ...

Ed. Christian de BACKER, *Farmacie te Gent in de late middeleeuwen. Apothekers en receptuur.* Hilversum, 1990, 212-216.

- p. 298, inlassen:

G115

Gent, RA, Sint-Pietersabdij, 2° r. 235

1. 18de-eeuwse kopie van een middeleeuwse tekst

2. kunstboek

Ed. Christian de BACKER, Een onbekende verzameling Middelnederlandse «Secreten» uit Gent. In: *Volkskunde* 92 (1991) 27-40.

- p. 300, inlassen:

G165

Gent, SA, reeks 108bis Nr. 5, eerste stuk 539-551.

1. anno 1456

2. apothekersreglement: Ordonnancie politique.

Ed.1. Leo VANDEWIELE, De «ordonnancie politique nopende het verkopen van medicijnen 16 october 1456» uit het Stadsarchief van Gent. In: *Pharmac. Ts. België* 29 (1952) 109-112.

Ed. 2. Christian de BACKER, *Farmacie te Gent in de late middeleeuwen. Apothekers en receptuur.* Hilversum, 1990, 136-137.

- p. 301, bij G190, wijzigen in **2.1**:

‘Ed. J.B. CANNAERT’... vervangen door ‘Ed. 1. J.B. CANNAERT’...

- ib., toevoegen:

Ed. 2. (partim) A. van WERVEKE, Tooveraars en waarzeggers in de XVe en in de XVIe eeuw. In: *Volkskunde* 9 (1896) 121-140.

Ed. 3. W.L. BRAEKMAN, *Middeleeuwse witte en zwarte magie* [etc.]. Gent, 1997, nrs. 270, 279, 317 en 371.

- p. 301, bij G220, toevoegen na **2.3**:

3.1 K. DELEU, Kanteekeningen [sic] bij de lectuur van «Der vrouwen heimelijkheid, dichtwerk der XIVE eeuw». In: *Album Prof. Dr. Frank Baur.* Antwerpen, 1948, deel I, 176-181.

3.2 M. van DOORN en W. KUIPER, Der vrouwen heimlicheid. In: *Spektator* 6 (1976-1977) 539-551.

3.3 D.E. van der POEL, «Mijn lieve joncfrouwe heeft mi gebeden iet te dichtene». Der vrouwen heimelijkheid en de geadresseerde opdrachtgeefster. In: *Nederlandse Letterkunde* 1 (1996) 249-260.

3.4 G.H.M. CLAASSENS, Een dichter lijdt. De verborgen liefdesgeschiedenis in Der vrouwen heimelijcheit (Gent, U.B. 444). In: K. PORTEMAN e.a., *Tegendraads genot. Opstellen over de kwaliteit van middeleeuwse teksten*. Leuven, 1996, 93-102.

3.5 Orlanda S.H. LIE, *Vrouwengeheimen. Geneeskunst en beeldvorming in de Middelnederlandse artesliteratuur*. (Achtste Bert van Selm-lezing.) Amsterdam, 1999.

3.6 Joris REYNAERT, Der vrouwen heimelijcheit als secundaire bron in de Zuid-Nederlandse bewerking van de 'Chirurgia magna' van Lanfranc van Milaan. In: *VMKANTL* 2001, 165-188.

- p. 302, bij G250, wijzigen in **5.1**:

'privé-hs. De Bruyne' [enz.] vervangen door 'Brussel, KB, II 1288 (17de-eeuwse copie)'

- p. 303, bij G290, wijzigen in **1**:

'126 pp.' vervangen door '63 ff.'

- ib., toevoegen aan **2.3**:

Ed. 9. W.L. BRAEKMAN, *Middeleeuwse witte en zwarte magie* [etc.]. Gent, 1997, ca. 50 nummers.

- p. 304, bij G300, wijzigen in **2.1** en in **2.2**:

'bezwering' vervangen door 'magie'

- ib., toevoegen:

Ed. W.L. BRAEKMAN, *Middeleeuwse witte en zwarte magie* [etc.].

- p. 304, inlassen:

G305

Gent, UB, 1021B

1. 16de eeuw; 72 ff.

2. f. 59v-72r: **toverformules, rituelen, magie** (Latijn en Mnl.)

Ed. W.L. BRAEKMAN, *Middeleeuwse witte en zwarte magie* [etc.].

- p. 304, bij G320, toevoegen aan **2.1**:

Ed. A. de KEUKELAIRE, *De eerste Middelnederlandse vertaling van de Chirurgia magna van Lanfranc van Milaan. Editie van het Gentse handschrift met inleiding en aantekeningen (fol. 1-13)*. Gent, 1992 [licentie-scriptie]

Ed. K. BRACKE, *De eerste Middelnederlandse vertaling van de Chirurgia magna van Lanfranc van Milaan. Editie van het Gentse handschrift met inleiding en aantekeningen (tweede traktaat, fol. 28r-41v)*. Gent, 1992 [licentie-scriptie]

- ib., toevoegen aan **2.3**:

De 12 **magische** teksten in de medische recepten zijn uitgegeven door W.L. BRAEKMAN, *Middeleeuwse witte en zwarte magie* [etc.].

- ib., toevoegen na **3.2**:

3.2bis: 2.1 Joris REYNAERT, Der vrouwen heimelijcheit als secundaire bron in de Zuid-Nederlandse bewerking van de 'Chirurgia magna' van Lanfranc van Milaan. In: *VMKANTL* 2001, 165-188.

- p. 306, bij G330 (begin op p. 305), toevoegen aan **5.7: 2.7**:
 's-Gravenhage, KB, 76 E 4: **2.3**, ed. De VRIES
 's-Gravenhage, KB, KAW XVI: **2.3**, ed. JANSEN-SIEBEN
 Londen, WI, 517: **2.6**, ed. JANSEN-SIEBEN
 Oxford, NC, 312: **2.6**, ed. JANSEN-SIEBEN
 Wenen, ÖNB, 2818: **2.2**, ed. JANSEN-SIEBEN
 Druk: 1514 *Tscep vol wonders*, cap. 89-101: sub MEDICIJNBOEK

- p. 307, bij G340, wijzigen in **5.1**:
 'privé-hs. De Bruyne' [etc.] vervangen door 'Brussel, KB, II 1288 (17de-eeuwse copie)'

- p. 307, bij G350, wijzigen in **3.2**:
 '1856' vervangen door '1857, 460-468'.

- p. 308, bij G370 (begin op p. 307), wijzigen in **2.12**:
 'Editie in voorbereiding' vervangen door 'Editie: Willy L. BRAEKMAN, *Middeleeuwse witte en zwarte magie* [etc.]

- p. 313, inlassen:
 G595
 Göttingen, UB, 8 Cod.Ms.theol. 295i
1. 15de eeuw; 477 ff.
2. f.2r-32r: (geestelijke) **pelgrimsreis naar het Heilige Land van Heer Bethlehem**. Inc. Dyt boekeken hed en werdichprester ghenant her Bethleem bescreven ...
3. *VL I*, 835-7 (HUSCHENBETT)
5. Londen, BL, Add. 24937
 plus talrijke drukken

- p. 316 [begin op p. 315], bij G660, toevoegen aan **2.2**:
 Ed. MIEDEMA [zie boven] N 11.

- p. 316, schrappen:
4.1 Bouwst. 1331,2 [**4.2** vervangen door **4.1**]

- p. 325, bij G950, toevoegen aan **5.1: 2.1**:
 Brussel, KB, 837-845: **2.11**, ed. 2. De PAUW
 Wolfenbüttel, HAB, 18.2 Aug. 4°: **2.3**, ed. LEENDERTZ

- ib., toevoegen aan **5.5: 2.3**:
 Gent, UB, 1273: **2.7**
 Londen, WI, 517: **2.6**, ed. JANSEN-SIEBEN
 Oxford, NC, 312: **2.6**, ed. JANSEN-SIEBEN
 Wenen, ÖNB, 2818: **2.2**, ed. JANSEN-SIEBEN
 Druk: 1514 *Tscep vol wonders*, cap. 89-101: sub MEDICIJNBOEK

- p. 326, bij G960, toevoegen aan **2.3**:
 Ed. 3. MIEDEMA [zie boven] N 13.

Ria jansen-Sieben

VAN HADEWIJCH TOT ZONZODIOLOGIA

W-MAIL INTERVIEWT ... JO REYNAERT

Jo Reynaert is momenteel verbonden aan de universiteit van Gent als hoogleraar, dezelfde universiteit waar hij zich tijdens zijn studie Germaanse talen liet inspireren door het 'begeesterende' onderwijs van Herman Uyttersprot –ex cathedra nog wel– en de wat bedaardere lessen van Antonin van Elslander. Maar wij kennen Jo Reynaert ook als enthousiast en actief WEMAL-lid van het eerste uur. Uit zijn publicaties blijkt een brede belangstelling voor nagenoeg alle middeleeuwse literaire genres, van mystiek en ethische literatuur tot artesteksten en nog veel meer. Dat maakte W-mail nieuwsgierig naar de man achter deze diverse onderzoeken, naar zijn beweegredenen en zijn visie op zijn totale oeuvre en het artesonderzoek in het bijzonder. We laten Jo Reynaert graag aan het woord!

V. Hoe bent u ertoe gekomen om u bezig te gaan houden met de medioneerlandistiek?

JR. Ik denk dat de belangstelling er vanaf de middelbare school al was. Ik heb zeer goede herinneringen aan de lessen literatuurgeschiedenis op het Atheneum in Gent. Dat was, achteraf gezien, eigenlijk het enige vak waar ik met echt enthousiasme voor gestudeerd heb. Vooral Hadewijch fascineerde mij toen al.

Ook had ik vanaf de middelbare school veel belangstelling voor literatuur, toneel en kunst in het algemeen. Had ik vrij mogen kiezen, dan had ik misschien een filmopleiding gevolgd. Maar dat kon van thuis niet, om verschillende redenen: mijn schooluitslagen waren daar zogenaamd 'te goed' voor onder andere. En zo'n opleiding bestond toen eigenlijk ook niet of nauwelijks. Je vernam daar in elk geval heel weinig over. Zoals het dus bij velen gegaan moet zijn: je koos voor Germaanse talen (en letteren) omdat je daar nog de meeste affiniteit mee voelde. Maar tot het laatste nippertje is 'Romaanse talen' ook wel een optie geweest.

Ik ben natuurlijk niet gaan studeren met de bedoeling om in het gekozen vak aan wetenschap te gaan doen. Dat was in die tijd onmogelijk: kansen op een wetenschappelijke loopbaan waren er nog heel wat minder dan nu. Dat ik in de mediëvistiek terecht ben gekomen is dan ook te danken aan een opeenvolging van redelijk toevallige omstandigheden, onder meer dat de Gentse professor Nederlandse letterkunde, Antonin Van Elslander, mij in 1969 als assistent vroeg. Ik had mijn afstudeerscriptie Germaanse talen nochtans niet voor Nederlandse letterkunde gemaakt, wel voor Nederlandse taalkunde, over syntaxis. Naast mijn belangstelling voor literatuur heb ik altijd ook een grote affiniteit gehad met de 'exactere' wetenschap. En als het dan toch wetenschap moest zijn –dat was met zo'n scriptie de bedoeling dacht ik– dan zag ik dat met taalkunde meer zitten dan met literatuur.

Maar de belangstelling voor Hadewijch was er, zoals gezegd, al lang. Mijn eerste project voor een doctoraat was dan ook, in aansluiting bij mijn scriptie, een studie van de syntaxis van Hadewijch. Maar al snel ging mij de metaforiek veel meer dan de taalkundige vorm boeien, toen het tot me doordrong dat de interne samenhang van Hadewijchs teksten eigenlijk veeleer via de beeldspraak dan via logica tot stand komt, dat de beeldspraak daar m.a.w. een essentiële rol in speelt dan het syntactische, het discursieve.

V. In uw proefschrift heeft u de beeldspraak van Hadewijch onderzocht. Wat fascineerde u in haar werk?

JR. De fascinatie dateert als gezegd al van de middelbare school. Mystiek lag op dat moment heel ver van mij af, maar biologeerde mij meteen ook zeer. Ik heb blijkbaar een aangeboren be-

langstelling voor alles wat de grenzen van het zijn verkennt. Zo ben ik bijvoorbeeld ook nu nog altijd gefascineerd door het binnenste van het atoom aan de ene kant, het kleinst verkenbare, en kosmologie, het ‘grootste’, aan de andere kant. Wat zich in zo’n zwart gat of een neutronenster afspeelt, daar word je stil van, het doet je de grenzen beseffen van je eigen bestaan, het heel relatieve van alles wat ‘des menschen’ is.

Begrijp me nu niet verkeerd: ik wil daarmee de waarde van de mens niet neerhalen, integendeel. Je moet ook beseffen dat er onvoorstelbaar lange tijd, maar ook heel merkwaardige kosmologische gebeurtenissen hebben moeten plaatsvinden om de mens mogelijk te maken. Het ijzer dat in ons bloed zit, is ooit eens, kosmologisch lang geleden, gevormd bij de explosie van een supernova. En ik heb natuurlijk genoeg historisch bewustzijn om te beseffen hoeveel biologische voorouders als het ware in één menselijk individu mee aanwezig zijn, wat een kapitaal aan leven daarin samenkomt, maar ook hoeveel bloed, zweet en tranen aan voorouderlijke arbeid, vindingrijkheid en cultuur nodig geweest zijn om ons het ongelooflijk boeiende menselijk leven te bezorgen dat wij het geluk hebben te kennen. De mens is, voorzover we kunnen zien, het prachtigste avontuur van het universum.

Niets geringschattends over de mens dus. Maar het is juist goed dat die mens zijn eigen grenzen en begrenzingen blijft zien. Eén van de gevaarlijke kanten aan het avontuur ‘mens’ is toch wel zijn hybris. En juist daarin kan de confrontatie met de ultieme fysieke realiteit corrigerend werken: dat we blijven beseffen welk een klein detail we in het geheel uitmaken, hoe snel het met ons avontuur uit kan zijn, als we wat pech hebben en de blinde krachten van het universum zich tegen ons zouden keren bijvoorbeeld, of als we niet oppassen en de boel zelf om zeep helpen.

Naast die belangstelling voor de limiet, die de mystiek natuurlijk op haar manier eveneens verkennt, heeft van meet af aan ook wel de historische belangstelling voor het wereldbeeld meegepeeld: welke voorstelling van de wereld en het universum hebben mensen zich in het verleden gevormd. De mystiek is ook wat dat betreft een geprivilegieerde toegang.

V. Uit uw publicaties, onder andere in Artes in context, hebben wij opgemaakt dat het begrip ‘artesteksten’ nog omstreden is. Toch willen wij deze term nog even blijven gebruiken en u vragen hoe u voor het eerst in aanraking gekomen bent met artesteksten.

JR. De belangstelling voor artesteksten was er van meet af aan. Vanaf mijn eerste jaren aan de universiteit heb ik de kans gehad om met studenten Geschiedenis Middelnederlandse teksten te lezen. Ik vond dat het voor die opleiding vooral zinvol was om kennis te maken met teksten over wereldbeeld, geografie, mensbeeld, e.d. Ik las dan bijvoorbeeld stukken uit *De Natuurkunde van het geheelal*, *Der naturen bloeme*, het *Liber Magistri Avicenne*. Ik was meteen ook overtuigd van het belang van die teksten voor de geschiedenis van cultuur en mentaliteit. Maar binnen de afdeling Germaanse talen was daar geen ruimte voor. Met drie te studeren talen en literaturen –want zo was de studie toen ingericht– was het logisch dat er voor de randgebieden van de literatuur nauwelijks tijd overbleef. Ook vandaag nog gaan onze bacheloropleidingen over twee talen en is er dus voor specialisatie, bijvoorbeeld op het gebied van de artes, minder gelegenheid (denk ik) dan in Nederland.

V. De laatste jaren bent u zich meer gaan verdiepen in Middelnederlandse teksten over de zodiak, kalenders, goede en kwade dagen en andere intrigerende astrologische onderwerpen. Het lijkt erop dat u opnieuw een andere richting ingeslagen bent. Is er ondanks de grote inhoudelijke diversiteit van de teksten waarover u gepubliceerd heeft, van Hadewijch tot zonzodiologia, toch een rode draad te ontdekken in uw onderzoek?

JR. Ik heb nog altijd voor zowat alle genres belangstelling (behalve over mystiek, ethische literatuur en artes heb ik toch ook over lyriek en toneel gepubliceerd); alleen de ridderepiek is blijkbaar een merkwaardige blinde vlek. Maar het is logisch, lijkt me, dat je opeenvolgende zwaartepunten legt in je onderzoek.

De middeleeuwse astrologie/astronomie is ook weer zo'n geprivilegieerde toegang tot het 'totale' wereldbeeld. Het intrigeert mij te zien hoe men in die tijd met de gegevens die men over de kosmos ter beschikking had, en die in vergelijking met nu natuurlijk zeer onvolledig en voor een deel fout waren, er toch in slaagde om een samenhangend beeld van het geheel te vormen. Het vooroordeel over de 'domheid' van de middeleeuwse mens, het misplaatste superioriteitsgevoel van de moderne mens (die hybris alweer) al was het maar een beetje helpen corrigeren, dat geeft me persoonlijk wel een zekere voldoening. Leren inzien dat in de gegeven omstandigheden de geboden oplossingen de beste, zo niet de enig mogelijke waren. Het gaat, letzten Endes, in ons vak toch altijd over het 'respect voor de doden', of waarom niet het 'gesprek met de doden', waarover mijn jongere Gentse collega Jürgen Pieters zo mooi schrijft.

Terwijl ik dit zeg, dringt het ineens tot mij door hoe 'ethisch' mijn relatie tot de cultuurgeschiedenis eigenlijk altijd al geweest is. Hier en nu zelfs heel even openlijk moraliserend: belangstelling, begrip en dankbaarheid voor wie ons voorgegaan zijn, dat is toch wel voor een groot deel wat ons in onze zoektochten in het verleden motiveert. Moet je van zo'n moralist niet verwachten dat hij zich ook voor ethische literatuur zal interesseren?

V. Ziet u verschillen in de manier waarop in Nederland en Vlaanderen (en eventueel de rest van de wereld) onderzoek wordt gedaan naar de Middelnederlandse artesteksten? Zo ja, waar komen deze vandaan? Wat kunnen we van elkaar leren?

JR. Tot voor kort had het artesonderzoek –ik denk aan het werk van Ria Jansen-Sieben en Willy Braekman in de laatste decennia van de vorige eeuw– vooral in het Zuiden plaats. Het Noorden heeft ondertussen met Orlanda Lie, Annelies van Gijsen, Erwin Huizenga en de hele WEMAL-groep een grootse inhaalbeweging gemaakt. Vooral de bijdrage van Erwin Huizenga is door zijn omvang én zijn fundamenteel-wetenschappelijk karakter baanbrekend lijkt me, en daarmee wil ik het aandeel van de anderen zeker niet minimaliseren. Maar Erwin is bij jullie toch de eerste geweest om zo massaal en gericht aandacht te besteden aan de artes-overlevering vanuit een puur wetenschapshistorisch standpunt. Door het tekstgerichte, voor een deel a.h.w. filologische karakter van zijn onderzoek, zie ik op dit moment eigenlijk geen verschil meer tussen Nederland en Vlaanderen. Afgezien van wat ik daarnet ook al zei: de neerlandici in Nederland kunnen zich ongetwijfeld vroeger en grondiger op een deelgebied als de artes toeleggen. Dat zou een voorsprong moeten opleveren.

Ik geloof niet dat we de rest van de wereld veel te benijden hebben, al zou ik niet durven beweren dat ik van die rest van de wereld helemaal goed op de hoogte ben. Het is mij alvast bij herhaling opgevallen dat moderne edities van de (vermoedelijke) Franse of Latijnse bronteksten van onze Middelnederlandse artesteksten niet bestaan of heel moeilijk (bv. in onuitgegeven dissertaties of zo) te vinden zijn. Vaak vormt juist dit een rem op het onderzoek van onze eigen artesliteratuur.

Ik weet niet of we (Noord en Zuid) veel van elkaar te leren hebben, dat zie ik zo niet. Maar ik vind wél dat we vooral goed –waar het kan: gecoördineerd en elkaar stimulerend– met elkaar moeten samenwerken. Ik zou in het algemeen trouwens pleiten voor een niet al te ver doordrijven van de specialistische opdeling van ons vak. We moeten integendeel naar meer openheid, naar een concept als de 'cultuur van de Nederlanden', met inbegrip van, of ten minste met interdisciplinaire samenwerking met latinisten, romanisten en geschiedkundigen.

V. Welke leemtes zijn er volgens u in het huidige onderzoek naar de Middelnederlandse artesteksten?

JR. Er zijn er helaas te veel om op te noemen. Heel veel teksten moeten nog uitgegeven worden, nagenoeg alles ligt op onderzoek te wachten.

V. Kunt u een tipje van de sluier oplichten over uw bijdrage aan de tweede WEMAL-bloemlezing?

JR. Ik geef de tekst uit van een zonzodiologium (over de invloed van de zon in de opeenvolgende tekens van de zodiak) dat bewaard gebleven is op een fragment in de UB in Leiden. Ik heb over dat zodiologium ook al gepubliceerd in het *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* (2006), maar de tekst zelf is, afgezien van een oude editie zonder inleiding of aantekeningen door Verdam, onuitgegeven. Interessant is dat die tekst op hetzelfde Latijnse voorbeeld terug moet gaan als het zodiologiumgedeelte in de *Natuurkunde van het geheelal*. De zoektocht naar die Latijnse bron, waar ook *W-Mail*-redacteur Jaap Staal ondertussen bij betrokken geraakt is, heeft nog geen definitief resultaat opgeleverd. Een ander interessant aspect is dat de tekst van het fragment in vergelijking met die van de *Natuurkunde* enkele ‘hoofse’ toevoegingen heeft, waarin de auteur bijvoorbeeld naar aanleiding van het teken Maagd al diegenen verwenst die over maagden of vrouwen kwaad spreken. De geadresseerde is ook duidelijk een vrouw.

V. Wat zijn uw toekomstplannen in verband met artesteksten?

JR. Ik zou me graag verder toeleggen op de astrologisch/astronomische literatuur. Bijvoorbeeld eens uitzoeken hoe onze lunaria, maanzodiologia enz. zich tot de Latijnse voorbeelden verhouden. Een ander, voorlopig nog heel vaag projectje, in aansluiting onder meer bij wat Frank Willaert over het ‘clericale’ aspect in ‘Gruuthuse’ geschreven heeft: artes in de Gruuthusesteksten. Maar in de nabije toekomst moeten de artes heel even de kast in. Ik werk nu, samen met Carla Dauven-van Knippenberg, aan een editie van de abele spelen met Duitse vertaling voor de BiMiLi-reeks. Maar ook daar is, zoals je weet, de *astrologia* in allerlei vormen present.

V. Tot slot: heeft u nog een korte (bron-)tekst die u graag met de W-mail-lezers wilt delen?

JR. Een artestekst die ik nog altijd een beetje aandoenlijk vind, is het kapitteltje over hoe een arts zich bij een huisbezoek dient te gedragen in Jan Ypermans *Cyurgie*. Hij moet zich “geheel en al aan de zieke geven, zodat hij in niets tekortschiet van wat tot de behandeling behoort. In het huis van de zieke zal hij geen woorden spreken die voor de behandeling of voor de patiënt niet nodig zijn, en hij zal geen praatjes maken tegen de vrouw des huizes of tegen de dochter of de meid van de patiënt, hij moet ze niet aankijken met lichtzinnige blikken. ...Hij moet niet aansturen op een zware (versta: dure) behandeling als er niet veel hoop op genezing is”. Bij de afrekening moet hij een verschil weten te maken tussen arm en rijk: *Van den riken neemt wel uwen salarijs, Enten armen dient vriendelike om gode die u de macht verleent*: “Laat de rijke goed betalen, en behandel de arme ‘pro deo’, voor God, die u de macht (van de geneeskunst, begrijp ik) gegeven heeft”. Veel elementen van die tekst vinden we ook elders wel vaak terug, sommige delen gaan terug op de ‘eed van Hippocrates’. Maar ik blijf het toch een merkwaardig en mooi stukje middeleeuwse beroepsethiek vinden.

Marjolijn Saan en Noor Versélewel de Witt Hamer

VERDER LEZEN ...

J. Reynaert, *De beeldspraak van Hadewijch*. Studiën en tekstuitgaven van Ons Geestelijk Erf 21. Tiel 1981.

J. Reynaert, 'Het 'episch fragment' in hs. Gent, Universiteitsbibliotheek 697'. In: W.P. Gerritsen, A. van Gijsen en O.S.H. Lie (red.), *Een school spierinkjes. Kleine opstellen over Middelnederlandse artes-literatuur*. Hilversum 1991.

- J. Reynaert, 'In margine: Middelnederlandse literatuur in interdisciplinair perspectief'. In: *Spiegel der Letteren* 35 (1993), p. 141-152. [Recensie van F.P. van Oostrom e.a., *Misselike Tonghe. De Middelnederlandse letterkunde in interdisciplinair verband*. Nederlandse literatuur en cultuur in de middeleeuwen V. Amsterdam 1991.]
- J. Reynaert, 'Leken, ethiek en moralistisch-didactische literatuur' en 'Ethiek en 'filosofie' voor leken: de Dietsche doctrinale'. In: J. Reynaert e.a., *Wat is wijsheid? Lekenethiek in de Middelnederlandse letterkunde*. Amsterdam 1994, resp. p. 9-36 en p. 199-214.
- J. Reynaert, 'Der vrouwen heimelijcheit als secundaire bron in de Zuid-Nederlandse bewerking van de *Chirurgia magna* van Lanfranc van Milaan'. In: *Verslagen en Mededelingen van de Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* 111 (2001), afl. 1, 165-188.
- J. Reynaert, "'Ene suptile clergie, daer goet soetheit in leit". Filosofie en Middelnederlandse literatuur omstreeks het begin van de veertiende eeuw'. In: *Queeste. Tijdschrift over middeleeuwse letterkunde in de Nederlanden* 10 (2003), p. 1-14.
- J. Reynaert, 'Wereldbeeld en astrologie in Middelnederlandse didactische literatuur (tot ca. 1400)'. In: *Nederlandse Letterkunde* 9 (2004), p. 210-236.
- J. Reynaert, 'Kwade en goede dagen in Middelnederlandse handschriften'. In: O.S.H. Lie en J. Reynaert (red.), *Artes in context. Opstellen over het handschriftelijk milieu van Middelnederlandse artesteksten*. Hilversum 2004, p. 79-98
- J. Reynaert, 'Arteshandschriften. Een verkenning van het 'genre' aan de hand van de manuscripten in de bibliotheek van de universiteit Gent'. In: O.S.H. Lie en J. Reynaert (red.), *Artes in context. Opstellen over het handschriftelijk milieu van Middelnederlandse artesteksten*. Hilversum 2004, p. 149-167.
- J. Reynaert, 'Kalenders, astrologie, literatuur. De functie van het voorwerk in handschrift Groningen, UB, 405'. In: R. Sleiderink, V. Uyttersprot, B. Besamusca (red.), *Maar er is meer. Avontuurlijk lezen in de epiek van de Lage Landen. Studies voor Jozef D. Janssens*. Leuven [etc.], 2005, p. 256-282.
- J. Reynaert, 'De kok in het vuur. Over een riskant beroep in de middeleeuwse epiek'. In: B. Besamusca en J. Tigelaar (red.), *Karolus Rex. Studies over de middeleeuwse verhaaltraditie rond Karel de Grote*. Hilversum 2005.
- J. Reynaert, 'Met de zodiak op drift. Structuur en 'stemmen' in Jan van Leeuwens «Vanden seven teeken en der sonnen»'. In: *Queeste. Tijdschrift over middeleeuwse letterkunde in de Nederlanden* 12 (2005), nr. 2, p. 97-126.
- J. Reynaert, 'Middelnederlandse zonzodiologia'. In: *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* 112 (2006), nr. 1, 70-88.

RECENT VERSCHENEN LITERATUUR EN RECENSIES

- P. Acker, 'A Middle English Prognostication by Winds in Columbia University, Plimpton MS. 260'. In: *Journal of the Early Book Society for the Study of Manuscripts and Printing History* 8 (2005), p. 261-267.
- W.L. Braekman, 'Een nieuw zestiende-eeuws medisch manuscript uit Gelderland'. In: *Scientiarum Historia. Tijdschrift voor de geschiedenis van de wetenschappen en de geneeskunde* 31 (2005), nr. 2, p. 113-123.
Betreft het zeer interessante maar totaal onbekende handschrift Bethesda (Maryland, USA), National Library of Medicine, Ms. 58 – het wordt niet genoemd in Jansen-Siebens *Repertorium van de Midelnederlandse artes-literatuur*. De kleine codex (octavo-formaat) is waarschijnlijk ontstaan in de eerste helft van de zestiende eeuw in Gelderland. De inhoud bestaat onder andere uit traktaten over brandewijn en urine, en een grote verzameling medische en culinaire recepten.
- S. Bogaart, 'Over de aard van het beestje [Recensie van: J.C. Szirmai en R. Lops (vert.), *Twee middeleeuwse beestenboeken. Het beestenboek van Pierre de Beauvais en het Beestenboek van de Liefde van Richard de Fournival*. Hilversum, 2005. Memorandum 5]'. In: *Queeste. Tijdschrift over middeleeuwse letterkunde in de Nederlanden* 13 (2006), nr. 2, p. 190.
Zie ook *W-mail* 6 (2005), nr. 1, p. 36.
- D. Buisseret, *The Mapmaker's Quest. Depicting New Worlds in Renaissance Europe*. Oxford, 2005.
- A. Calvet, 'Étude d'un texte alchimique latin du XIVe siècle. Le "Rosarius philosophorum" attribué au médecin Arnaud de Villeneuve (ob. 1311)'. In: *Early Science and Medicine. A Journal for the Study of Science, Technology and Medicine in the Pre-Modern Period* 11 (2006), nr. 2, p. 162-206.
- P. Caye, 'Scientia sine arte nihil est... Architecture et mathématiques palladiennes II'. In: *Revue d'Histoire des Sciences* 59 (2006), nr. 2, p. 245-264. Themanummer: P. Caye en T. Gontier (ed.), *Mathématiques et savoir à la Renaissance*. [Alternatieve titel: *Scientia sine arte nihil est... Palladian Architecture and Mathematics II*.]
- P. van Dam, 'Middeleeuwse bedrijven in zout en zel in Zuidwest-Nederland. Een analyse op basis van de moerneringsrekening van Puttermoer van 1386'. In: *Jaarboek voor Middeleeuwse Geschiedenis* 9 (2006), p. 85-115.
Interessant artikel over de laatmiddeleeuwse zoutwinning in Zeeland en Brabant, en de sociaal-economische factoren die daarbij betrokken waren. *Summary* van de auteur: 'In the Late Middle Ages a salt-producing industry existed in the Southwestern Netherland, extracting salt from salt water flooded peat. This article investigates the economic changes in the production process, in particular the transition from a medieval enterprise where one owner controlled all production factors, into an early modern enterprise controlled by large collectives of investors. This coincided with processes of specialization, increasing transport distances, and changes in energy use and in the type of raw material. The article relates the development of the industry to long-term landscape changes. The main case study concerns a salt extraction at the river island of Putten. Markets for the products were found in Brabant and Flanders.'
- O. Damme, 'Bibliografische nota's 114'. In: *Sci. Hist.* 31 (2005), nr. 2, 167-230.
Biedt schat aan bibliografie over de wetenschapsgeschiedenis en de artesliteratuur van de afgelopen drie, vier jaar.

J. Dequeker, *De kunstenaar en de dokter – Anders kijken naar schilderijen*. Leuven, 2006.

Opvallend boek van een medicus over waarneembare symptomen van ziekten en afwijkingen bij mensen die zijn afgebeeld op schilderijen, tekeningen en etsen, waarvan veel van middeleeuwse origine. Een voorbeeld is een handschrift met taferelen uit de *Roman de la Rose*.

I. Draelants, 'La question ou le débat scolastique comme formes du discours scientifique dans les encyclopédies naturelles du XIIIe siècle: Thomas de Cantimpré et Vincent de Beauvais'. In: *Scientiarum Historia. Tijdschrift voor de geschiedenis van de wetenschappen en de geneeskunde* 31 (2005), nr. 2, p. 125-153.

Ook van belang voor de Middelnederlandse artes in verband met Maerlants connectie met deze encyclopedieën, onder andere in zijn *Der naturen bloeme*.

F. Furlan, 'In margine all'edizione degli *Ex ludis rerum mathematicarum*: Ossia osservazioni e note per l'edizione di un testo scientifico e delle sue figure.' In: *Revue d'Histoire des Sciences* 59 (2006), nr. 2, p. 197-218. Themanummer: P. Caye en T. Gontier (ed.), *Mathématiques et savoir à la Renaissance*. [Alternatieve titel: 'Marginalia to an edition of *Ex ludis rerum mathematicarum*: Observations and Notes for the Publication of a Scientific Text and its Figures'.]

Geschiedenis der Geneeskunde 11 (2006), nr. 4. Themanummer: R. Meerman en A. Oerlemans (ed.), *Van menstruatie tot magie. Middeleeuwse geneeskunde in al haar facetten*.

Zeer interessant en bijzonder fraai verzorgd themanummer, met talloze (kleuren-)illustraties, dat een veel breder palet biedt dan alleen de middeleeuwse geneeskunde. Zeer toegankelijk en de moeite waard, zoals een overzicht van de inhoud laat zien:

- M. Blankert, 'Kijken of wijken: de ogen van de charadrius. Prognosticaties over genezing of dood in de Middeleeuwen', p. 4-10;

- A. Oerlemans en L. Zantkuijl, 'Conceptie in de Middeleeuwen. De ondergeschikte rol van het vrouwelijk zaad', p. 11-17;

- F. Celie en N. Synhaeve, 'Monsters. Ideeën uit de late Middeleeuwen over de oorzaak van hun misvorming', p. 18-24;

- M. Cissen, 'Wereldgeschiedenis en mensenleven als symbolen. Levensfasen van de mens en de tijdperken van de wereld als voorbeeld voor het allegorisch denken in de Middeleeuwen', p. 25-30;

- A. Haasnoot en A. Planting, 'Als een bloeiende boom... Enkele laatmiddeleeuwse visies op de menstruatie', p. 31-37;

- M. Raaphorst, 'Magie in oud-Engelse kruidenboeken. Op zoek naar een verklaring voor de verschillen in magie in de "Lacnunga" en de "Old English Herbarium"', p. 38-43;

- S. van Bavel, "'Klikspaan, boterspaan, mag niet door mijn straatje gaan!' Melaatsheid in de Middeleeuwen: een bedreiging van gezondheid en zedelijk gedrag voor de samenleving', p. 44-50;

- M. Aerts en N. Hoekstra, 'Veranderende Visies op Abortus', p. 51-56;

- S. Taffolo, 'Eten naar stand. De invloed van sociale stratificatie op leefregels in de late Middeleeuwen', p. 57-64.

Gewina. Tijdschrift voor de Geschiedenis der Geneeskunde, Natuurwetenschappen, Wiskunde en Techniek 29 (2006), nr. 1. Themanummer: K. van 't Land en C. Santing (red.), *Praktizijns en geleerden. De aanloop naar de moderne wetenschap*.

Hierin o.a.:

- Catrien Santing, 'Inleiding', p. 5-10;

- K. van 't Land, 'De grenzen van het vak. Selectie en twijfel in Middelnederlandse chirurgieën', p. 11-25;

- K. Vannagt, "'Hoe men zich voor brillen behoeden kan" of de moeizame verspreiding van optische kennis in vroegmoderne medische kringen', p. 26-40;

- J. Touber, 'De miraculeuze mineralen van Michele Mercati. Natuurhistorie tussen geneeskunde en geestelijkheid in Rome in de tweede helft van de zestiende eeuw', p. 53-66.

D. Gottschall, '[Recensie van: N. Klunder, *Lucidarius. De Middelnederlandse Lucidarius-teksten en hun relatie tot de Europese traditie*. Amsterdam, 2005. *Nederlandse Literatuur en Cultuur in de Middeleeuwen* 27]'. In: *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* 122 (2006), p. 267-268.

H. Greefs en M. 't Hart (ed.), *Water Management, Communities, and Environment. The Low Countries in Comparative Perspective, c. 1000 - c. 1800*. Hilversum, 2006. [= *Jaarboek voor Ecologische Geschiedenis* 2005-2006].

Inhoud o.a.: M. Reuss, 'Introduction to the special issue on water management, communities and environment'; A. Wareham, 'Water management and the economic environment in Eastern England, the Low Countries and China c. 960-1650: comparisons and consequences'; T. Soens, 'Explaining deficiencies of water management in the late medieval Flemish coastal plain, 13th-16th centuries'; M. van Tielhof en P. van Dam, 'Losing land, gaining water. Ecological and financial aspects of regional water management in Rijnland, 1200-1800'; Charles Cornelisse, 'The economy of peat [veen] and its environmental consequences in Holland during the late Middle Ages'.

F. Grund, "'ffor to make Azure as Albert biddes": Medieval English Alchemical Writings in the Pseudo-Albertan Tradition'. In: *Ambix. The Journal of the Society for the Study of Alchemy and Early Chemistry* 53 (2006), nr. 1, p. 21-42.

P.D.A. Harvey (ed.), *The Hereford World Map. Medieval World Maps and their Context*. Londen, 2006.

Uit de boekenbeschrijving van de uitgever: 'The famous Hereford world map, the 'Mappa Mundi,' dates from around 1300, and was painted on one skin of calf-parchment, less than 1 mm thick and measuring about 130 cm square. When we read of its frequent ordeals we may marvel that it is still in good condition and can be examined. Yet it is by no means the oldest surviving mappamundi, nor was it the largest: the Ebstorf map (destroyed by bombing in 1943) was of similar age and almost three times bigger. Mappaemundi may be square or round, large or small, extremely simple or amazingly complex. Their geography is unfamiliar and many of their fauna are grotesque. Their importance is enormous: for their encyclopaedic ambition, for their place in devotional and romanesque iconography and for their attempts to document contemporary world views. In setting the Hereford world map in context, P.D.A. Harvey and his twenty-four collaborators introduce us to medieval ideas of the world and man's place in it, in ways that will excite historians, geographers, students of art history, theologians, and anyone interested in the medieval world view.'

S.R. Havsteen, N.H. Petersen, H.W. Schwab, en E. Østrem (ed.), *Creations. Medieval Rituals, the Arts, and the Concept of Creation*. Turnhout, 2007. *Ritus et Artes* 2.

Uit de beschrijving van de uitgever: 'The meaning of terms like 'creation' or 'to create' - as well as other derivations of such words - range from the traditional theological idea of God creating *ex nihilo* to a more recent one of artistic creation. This collection of essays written by scholars of music, literature, the visual arts, and theology - which chronologically spans the period from the Carolingians to the twentieth century - explores the complicated relationship between medieval rituals and theology, and the development of an idea of human artistic creation. From the fifteenth century this idea comes to the fore and as late as the early nineteenth century it is occasionally used with reference to Pythagorean cosmology. It may also be directly connected to a medieval ritual heritage. Each study in the volume examines a particular topic concerned with ritual or artistic beginnings, inventions, harmony, disharmony, or representations or celebrations of creation, involving, not least, the interplay of the ideas of God the creator, God as being actively present in the medieval liturgy, God as artist, *deus artifex*, and, finally, *homo creator*, man reflecting God in his own (more modest) creativity. The book provides new contributions from the individual scholarly disciplines as well as an impulse to a complex interdisciplinary and large-scale historical construction.'

M. Hoogvliet, *Pictura et scriptura. Textes, images et herméneutique des mappae mundi (XIIIe-*

XVIe siècles). Turnhout, 2007. *Terrarum Orbis* 7.

Beschrijving van de uitgever: 'Cet ouvrage a pour but de montrer la survivance des idées médiévales dans la cartographie du xvie siècle, sous plusieurs aspects originaux. L'étude procède non seulement à partir du genre médiéval des *mappae mundi*, mais encore des textes de géographie descriptive. En effet, comme nombre de *descriptiones orbis* peuvent être considérées comme des cartes du monde sous forme écrite, il importe d'apprécier leur signification dans le contexte textuel où elles apparaissent et de mesurer les correspondances et les divergences qui s'aperçoivent entre les deux types de représentation. D'autre part, même si la découverte du Nouveau Monde introduisit d'évidents changements, l'influence de la description de l'*orbis tripartitus* médiéval reste sensible au xvie siècle. Enfin, en ce qui concerne le rapport, au sein des cartes elles-mêmes, entre la figuration et le texte, là où l'on perçoit traditionnellement au xvie siècle la naissance de la cartographie scientifique, l'étude démontre la survivance des *mirabilia* (animaux exotiques et monstres humains) et de la figure de deux souverains fréquemment représentés sur les *mappae mundi* médiévales, Alexandre le Grand et le Prêtre Jean. Il ressort de cette monographie fouillée, appuyée sur l'examen approfondi de nombreux documents que, les cartes pré-modernes comme les mappemondes médiévales étaient de façon indissoluble à la fois des documents « scientifiques » et des supports de nature religieuse invitant à la méditation allégorique.'

H.F.J. Horstmanshoff, *Patiënten zien. Patiënten in de antieke geneeskunde*. Oratie, uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van bijzonder hoogleraar in de Geschiedenis van de Antieke Geneeskunde aan de Universiteit Leiden vanwege de Stichting Historiae Medicinae op vrijdag 20 januari 2006. Leiden, 2006.

L. Jongen, 'Een ongelikte beer. Biologie op z'n middeleeuws'. In: *Kunst en Wetenschap* 15 (2006), nr. 4, p. 7-8.

L. Jongen, 'Hoogmoed komt voor de val. Alexander de Grote in de Middeleeuwen'. In: *Kunst en Wetenschap* 16 (2007), nr. 1, p. 15-16.

O.a. over de zucht naar kennis van Alexander de Grote in de Middelnederlandse *Alexanders Geesten*, en de rol van filosofen in *Der naturen bloeme*.

W. Lefèvre (ed.), *Picturing Machines 1400-1700*. Cambridge, MA (2004). Transformations. Studies in the History of Science and Technology 12.

J.-P. de Keersmaecker en M. de Kleene, 'Hematiet in de volksgeneeskunde'. In: *Scientiarum Historia. Tijdschrift voor de geschiedenis van de wetenschappen en de geneeskunde* 31 (2005), nr. 2, p. 85-112.

Over de genezende en magische krachten van het mineraal hematiet, een belangrijk onderdeel van ijzererts, onder andere in verschillende Middelnederlandse *lapidaria* (traktaten over mineralen en stenen).

Madoc. Tijdschrift over de Middeleeuwen 20 (2006), nr. 4. Themanummer: *Zintuigen in de Middeleeuwen*.

Bijzonder en fraai uitgegeven themanummer rond de rol van de vijf zintuigen zicht, reuk, gehoor, tast en smaak in het laatmiddeleeuwse leven aan de hand van veel uiteenlopende bronnen, waaronder Middelnederlandse. De artikelen die aan ieder zintuig zijn gewijd worden omkaderd met afbeeldingen van een beroemde tapijtenserie, *La dame à la licorne* in Parijs, en pakkende citaten uit verschillende laatmiddeleeuwse oudfriese boeteregisters. Hoewel de artikelen zich vaak richten op aspecten uit het kerkelijk leven, valt er ook op het gebied van de artes veel te genieten. Zo kunnen de volgende bijdragen genoemd worden:

– M. Teeuwen, 'Horen met je ziel', 242-249 [over de rol van de muziek op het middeleeuwse intellectuele wereldbeeld];

– C. Muusers, 'In de ban van Behemoth. Lekker eten in de Middeleeuwen?', 264-271 [met betrekking tot het middeleeuwse oordeel over wat lekker was];

– J. Weststrate, ‘Rotte vis en zure wijn. Houdbaarheid, bederf en manipulatie van voedsel in de late Middeleeuwen’, 272-280 [over het bederf waaraan met name het voedsel van de minder welgestelden vrijwel altijd onderhevig was].

E. Marienberg, *Niddah. Lorsque les juifs conceptualisent la menstruation*. Parijs, 2003.

I. McLean, ‘The “Sceptical Crisis” Reconsidered. Galen, Rational Medicine and the “Libertas philosophandi”’. In: *Early Science and Medicine. A Journal for the Study of Science, Technology and Medicine in the Pre-Modern Period* 11 (2006), nr. 3, p. 247-274.

M.R. McVaugh, ‘Niccolò da Reggìo’s Translations of Galen and their Reception in France’. In: *Early Science and Medicine. A Journal for the Study of Science, Technology and Medicine in the Pre-Modern Period* 11 (2006), nr. 3, p. 275-301.

M. Meuwese, ‘De krekels in de oven. Een spannend avontuur in de *Roman van Limborch*’. In: *Madoc. Tijdschrift over de Middeleeuwen* 20 (2006), nr. 3, p. 139-145.

Over het motief van marginale illustraties met zingende krekels in een Vlaams getijdenboekje, dat naar alle waarschijnlijkheid afkomstig is uit en verwijst naar natuurencylopedische kennis.

J. Mead, ‘Geoffrey Chaucer’s *Treatise on the Astrolabe*’. In: *Literature Compass* 3/5 (2006), p. 973-991.

J. Prins en M. Teeuwen (red.), *Harmonisch Labyrint*. Hilversum, 2007. [Verschijnt mei 2007.]

Interessante bundel over de plaats van de muziek in het middeleeuwse wereldbeeld. Uit de catalogus van de uitgever: ‘Eeuwenlang bloeide de overtuiging dat muziek een spiegel vormt voor de perfecte ordening die de schepper in zijn wereld heeft aangebracht. De wetten van de perfecte wereld, waarin muziek, wiskunde en filosofie een geheel vormen, liggen volgens deze overtuiging ten grondslag aan het ontwerp van de kosmos. In de banen van de planeten, die met sferen aangeduid worden, en de muziek die zij voortbrengen, zou de universele harmonie van de kosmos op de meest perfecte wijze tot uitdrukking komen. De leer van de harmonie der sferen, die al in de zesde eeuw voor Christus door Pythagoras werd geformuleerd, fungeerde tot ver in de zeventiende eeuw als een inspirerende factor in het denken over de kosmos en de muziek. Deze bundel exploreert het harmonisch labyrint dat deze denkbeelden samen vormen.’ De bijdragen zijn ondergebracht in vijf delen, die het onderwerp beschrijven in verschillende periodes, te weten de Middeleeuwen, de Renaissance, de zeventiende eeuw, en de negentiende en twintigste eeuw; daaraan vooraf gaat nog een deel dat de kosmologie beschrijft die ten grondslag ligt aan de traditie van de harmonie der sferen. Inhoud o.a.:

- J. Prins en M. Teeuwen, ‘Inleiding. De traditie van de harmonie der sferen: een harmonisch labyrint’;

- R. van Gent, ‘Harmonie als sleutel tot het universum van de Oudheid tot en met de Renaissance’;

- M. Teeuwen, ‘Hemelse harmonie in de vroege Middeleeuwen: visies op antieke tradities’;

- J. van der Helm, ‘Harmonie der sferen in Dantes *Divina Commedia*’;

- E. Vetter, ‘Hildegard van Bingen en de harmonie der sferen’;

- W. Elders, ‘Symbolische partituren: de notie van “musica celestis” in composities uit de Renaissance’;

- J. Prins, ‘Marsilio Ficino over Plato’s *Timaeus*. Kosmische harmonie en de lever’.

Queeste. Tijdschrift over middeleeuwse letterkunde in de Nederlanden 13 (2006), nr. 1: *Synthese. Een meertalig themanummer naar aanleiding van «Stemmen op schrift»*.

Belangrijk themanummer naar aanleiding van het verschijnen van F. van Oostrom, *Stemmen op schrift. Geschiedenis van de Nederlandse literatuur vanaf het begin tot 1300*. Amsterdam, 2006. Geschiedenis van de Nederlandse literatuur 1. Hoofddred. A.J. Gelderblom en A.M. Musschoot (zie ook *W-mail* 7 (2006), nr. 1, p. 31-32). Aan de hand van Van Oostroms geschiedenis worden verschillen en overeenkomsten met de (beoefening van de) mediëvistiek en de filologie in de omringende lan-

den besproken. Inhoud:

- E. van Houts, 'Contrasts and Interaction. Neighbours of Nascent Dutch Writing: the English, Normans and Flemish', p. 3-11;
- P. Raedts, 'Van magie en minne. De context van Middelnederlandse religieuze teksten', p. 12-21;
- B. Bastert, 'Deutsch-niederländische Anregungen. Ein Plädoyer für eine simultane Berücksichtigung der mittelalterlichen deutschen und niederländischen Literaturtraditionen', p. 22-34;
- K. Busby, 'Cuthbert Calculus, alias Tryphon Tournesol, lit «Kuijfe». Ou: Un romaniste britannique aux prises avec des voix sur parchemin', p. 35-48;
- K. Dekker, 'Journey Through an unfamiliar Literary Landscape. «Stemmen op schrift» from the Perspective of English Studies', p. 49-60.

P.L. Reynolds, *Food and the Body. Some peculiar Questions in High Medieval Theology*. Leiden, 1999. Studien und Texte zur Geistesgeschichte des Mittelalters 69.

Hoewel van iets oudere datum, lijkt het gerechtvaardigd om deze titel op te nemen in de literatuurlijst. Het belang van deze relatief onbekende studie ligt in het inzicht dat verschaft wordt in de bijzondere relatie in de Middeleeuwen tussen theologie en theologen enerzijds, en geneeskunde en artsen anderzijds. Inhoud:

- Deel I, *Background*: 'In whom all sinned'; The truth of human nature; Aristotle on Growth and Nutrition; Radical Moisture; *Theologia, Physica, Medicina*.
- Deel II, *Foreground*: Development of the Parisian Consensus; In defense of Peter Lombard; Albertus Magnus (I): Nutrition; Albertus Magnus (II): Sexual Reproduction and the Formative Power; Albertus Magnus (III): Differentiation and Regeneration; Albertus Magnus (IV): The Truth of Human Nature; Bonaventure; Thomas Aquinas (I): Food and the Body; Thomas Aquinas (II): Identity and Reiteration in the Resurrection
- Epilogue.

A. Sandman, '[Recensie van: D. Buisseret, *The Mapmaker's Quest. Depicting New Worlds in Renaissance Europe*. Oxford, 2005]'. In: *Early Science and Medicine. A Journal for the Study of Science, Technology and Medicine in the Pre-Modern Period* 11 (2006), nr. 1, p. 111-113.

E. Steegen, *Kleinhandel en stedelijke ontwikkeling. Het kramersambacht te Maastricht in de vroegmoderne tijd*. Hilversum, 2006. Maastrandse Monografieën 69.

Van de website van de uitgever: 'Dit boek gaat over de kleinhandel in Maastricht in de periode 1500-1800, geschetst tegen de achtergrond van de stedelijke ontwikkeling en veranderende consumptiegewoonten in Europa in de vroegmoderne tijd. De blik wordt vooral gericht op de kramers of meerseniers, het belangrijkste commerciële ambacht ter stede. Waar kwamen de Maastrichtse winkeliers vandaan, wat was hun sociale status, welke positie hadden zij in de corporatieve organisatie en welk aandeel hadden vrouwen in de kleinhandel? Erwin Steegen brengt in kaart waar de winkels lagen en laat zien hoe de winkellocatie gerelateerd was aan een bepaald welvaartsniveau. Tot slot beschrijft hij de strategieën waarmee de winkeliers hun koopwaar, in het bijzonder genotmiddelen als koffie, thee en tabak, aan de man probeerden te brengen.'

J. Telle, 'Zur Alchemiegeschichte vom Spätmittelalter bis zum Anfang des 17. Jahrhunderts'. In: *Early Science and Medicine. A Journal for the Study of Science, Technology and Medicine in the Pre-Modern Period* 11 (2006), nr. 3, p. 336-344. [Recensie-essay naar aanleiding van C. Crisciani en A. Paravicini Bagliani (ed.), *Alchimia e medicina nel Medioevo*. Florence, 2003; en A. van Gijsen, *Joos Balbian en de steen der wijzen. De alchemistische nalatenschap van een zestiende-eeuwse arts*. Leuven, 2004.]

R.E. Surtz, 'A Spanish Midwife's Uses of the Word: The Inquisitorial Trial (1485/86) of Joana Torrellas'. In: *Mediaevistik. Internationale Zeitschrift für interdisziplinäre Mittelalterforschung* 19 (2006), p. 153-168.

Beschrijft het fascinerende proces tegen de Spaanse vroedvrouw Joana Torrellas, die werd beschul-

digd van hekserij als gevolg van haar gebruik van magische boeken, teksten, spreuken en gebeden bij haar verloskundige werk.

- L. Veltman, “‘Toscane getroffen door aardbeving!’” Een ooggetuigenverslag van een zestiende-eeuwse natuurramp’. In: *W-mail. Tijdschrift van de Werkgroep Middelnederlandse Artesliteratuur* 7 (2006), nr. 2, p. 16-24.

Aantrekkelijke bijdrage in de vorige *W-mail*, met inleiding, contextualisering en editie van een Middelnederlands gedrukt traktaat over een aardbeving die plaatsvond in Italië.

- H. Westgeest, ‘Twee verschillende beestenboeken [Recensie van: J.C. Szirmai en R. Lops (vert.), *Twee middeleeuwse beestenboeken. Het beestenboek van Pierre de Beauvais en het Beestenboek van de Liefde van Richard de Fournival*. Hilversum, 2005. Memorandum 5]’. In: *Madoc. Tijdschrift over de Middeleeuwen* 20 (2006), nr. 3, p. 169-171.

Zie ook *W-mail* 6 (2005), nr. 1, p. 36.

Erwin Huizenga